

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ АВАНГАРДУ

Мироненко В. П., проф., д-р архітектури,
Синицька А. С. дизайнер одягу, здобувач магістерського ступеня
Українська інженерно-педагогічна академія

Анотація. Розглядаються історичні передумови формування українського традиційного вбрання. Виділяються принципи використання українських народних мотивів у сучасному дизайні одягу як вираз національної самосвідомості.

Ключові слова: український народний костюм, еволюція, дизайн.

Аннотация. Мироненко В. П., Синицкая А. С. Эволюция украинского народного костюма в социокультурном контексте авангарда. Рассматриваются исторические предпосылки формирования украинской традиционной одежды. Выделяются принципы использования украинских народных мотивов в современном дизайне одежды как выражение национального самосознания.

Ключевые слова: украинский народный костюм, эволюция, дизайн.

Annotation. Mironenko V. P., Sinitskaya A. S. Evolution of Ukrainian folk costume in the social and cultural context of advance-guard. History pre-conditions of forming of the Ukrainian traditional costume are examined. Principles of the use of the Ukrainian folk patterns in the modern design of clothes as expression of national consciousness are selected.

Keywords: Ukrainian folk costume, evolution, design.

Актуальність проблеми. Розвиток костюма в останні десятиріччя відбувається в умовах інтенсивного міжетнічного впливу на рівні як професійної, так і самодіяльної моди. В Україні сучасний дизайн одягу зазнає впливу нео-фольклоризму, що обумовлюється необхідністю задовольнити потребу населення у різноманітності речей. Використання мотивів народного одягу задовольняє цю потребу, надає можливість самовираження за умов масової стандартизації сучасного одягу. З набуттям незалежності України повернення до традицій народного костюма стає проявом національної приналежності, вірності національним цінностям та ідеалам. Тому дослідження формування українського народного вбрання, особливостей його крою й оздоблення та використання народного досвіду набуває актуальності у розвитку сучасного костюма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дуже широко представлені дослідження в історії українського костюма та аналізу локальних відмінностей у Васіної З. О., Камінської Н. М., Косміної Т. В., Матейко К. І., Миронова В. В., Наулко В. І., Ніколаєвої Т. О. Дослідження з особливостей оздоблення народного костюма та української вишивки представлені у роботах Кара-Васильєвої Т. В., Стеф'юка Н. А., Сусака К. Р., Чорноморець А. Д.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дослідження пов'язане з реалізацією Закону України «Про народні художні промисли» та Закону України «Про національний культурний продукт».

Ціль роботи: аналіз особливостей українського народного вбрання та розробка перспективної колекції одягу за народними мотивами.

Завдання дослідження. 1) проаналізувати особливості крою та оздоблення українського народного костюма; 2) виявити принципи використання народних мотивів у сучасному дизайні одягу.

Основні результати роботи. Український народний костюм – яскраве і самобутнє культурне явище, котре розвивалося і удосконалювалося протягом століть. У народному костюмі відбилися спільність походження та історичної долі східних слов'ян, взаємовпливи культур інших народів.

На формування українського одягу мали вплив різні фактори: природні умови, культурна спадщина попередніх поколінь, культурні взаємини з іншими народами, мистецькі здобутки, розвиток техніки, технологій виробництва, а також спосіб життя народу, його національні особливості, релігія, суспільна мораль [5]. Виникнення Запорізької Січі, специфічні політичні умови, в яких опинилася територія України в XVI-XVIII ст., зумовили поглиблення локальних рис української культури цього періоду. Характерними особливостями визначався костюм різних верств населення України – козацтва, селянства, міщанства, духовенства тощо [4].

Розкішний одяг феодалів стверджував їхнє панівне становище, підкреслював державні привілеї. Виділялось своїм вбранням і заможнє козацтво, у тому числі старшина. Особливості в одязі мало духовенство – не лише у

специфіці церковного одягу, а і в його незрівнянному багатстві, використанні золототканих привозних тканин, прикрас, дорогоцінної культової атрибутики.

Не обійшли своїм впливом український народний одяг й загальноєвропейські стильові тенденції. Ренесанс у селянському одязі – це, насамперед, процес звільнення від чинників християнізації часів Київської Русі, давньослов'янських традицій і відродження історичних народних цінностей на основі язичницьких вірувань.

Бароковість проявилася в декоративному оздобленні народного одягу через розмаїття вишивки, аплікацій, художніх технік та засобів оздоблення, в узорчастому тканні, гаптуванні та підборі прикрас [1].

Як і в селі, комплекс одягу городян включав сорочку у штани або сорочку і спідницю, але сорочка стає нижнім одягом. Щодо форм та крою одягу, то вони змінювалися повільніше. Розрив у крої між селянським та міським костюмом відбувався через те, що міський одяг середніх верств поступово починає розвиватися за загальноєвропейськими законами, підлягаючи впливам моди.

Соціальна диференціація міського одягу, насамперед, позначалася на використанні тих чи інших матеріалів. Якщо бідні городяни вживали, як і селяни, саморобні тканини із льону та вовни, а покупні – тільки для оздоблення, то заможні верстви – переважно шовкові тканини, парчу, оксамит, високоякісне сукно, дорогі хутра. Українська знать наслідувала польській шляхті у побуті та костюмі, намагаючись підкреслити класову з нею спільність, протиставляючи себе простому людові.

У міському костюмі порівняно з сільським налічувалася велика кількість предметів. Сорочка заможних городянок була шовковою, з глибоким вирізом, на верхню частину якої надягали ліф із вузькими рукавами, які застібалися або зашнуровувалися. Дуже різноманітним був верхній жіночий одяг – кунтуші, жупани, свитки, каптани. У чоловічому одязі городян обов'язковим компонентом був жупан із саморобного сукна. Він підперезувався широким поясом, якість якого свідчила про заможність власника. Жупан носили у парі з кунтушем – верхнім одягом з довгими рукавами або прорізами для рук.

Тодішній смак вимагав найяскравіших кольорів – як сукна, так і матерій. Темні кольори вживали для печальних або смирних убрань. Тоді вважали, що яскраві кольори викликають повагу, тому керівні особи в урочистих випадках з'являлися у барвистому вбранні. Серед кольорів переважав червоний, його носили навіть духовні особи. Серед найбільш уживаних були кольори лазуровий, зелений та вишневий, за ними йшли рудо-жовтий, шафранний, лимонний, пісочний, цегляний, сливовий, маковий, димчастий та ін.

В добу Гетьманства XVII – кінця XVIII ст. формується національний костюм, який виступав символом спочатку козацтва, а потім і всього українства.

Одяг запорожців не був одноманітним. Повсякденний або похідний одяг відрізнявся простотою, а парадне вбрання було дуже розкішним і ошатним, яке

нерідко складалося з трофеїв. Буденний одяг включав білу сорочку, шаровари, часто оздоблені широким золотим позументом уздовж бокових швів, пояс, череску, сукняний напівкунтуш, каптан, жупан, виготовлений з грубого сукна, хутряну шапку з чорних лисиць, шапку із шликом та золотою китицею.

Парадний одяг запорізьких козаків виготовлявся з шовку, кармазину та оксамиту. Шовкова штофна тканина з візерунками називалася у запорожців шальновою, одяг з польського та англійського сукна називався састами, а вбрання з червоного східного сукна – кармазинним. Поверх жупана козацька старшина накидала на плечі підбиту хутром зелену шубу – делію, яку оздоблювали золотою тасьмою, а нагрудну частину прикрашали золотими петлицями. Гетьман носив поверх жупана і кунтуша червону, підбиту дорогим хутром бурку з великим хутряним коміром, скріпленням агафою.

Запорізький костюм не був вільний від багатьох іноземних запозичень, проте мав тривку етнічну основу, що й зробило його одним із найяскравіших виявів національної самобутності.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. побут придворної знаті, найзаможніших поміщиків, дворянства, аристократії продовжував орієнтуватися на західноєвропейську моду, законодавцем якої утвердила себе Франція. У Російській імперії, як і в усій Європі, після тривалого панування стилю бароко дістав поширення класицизм, після нього – романтизм, а на рубежі XIX–XX ст. – модерн. Риси західноєвропейської культури в різних регіонах імперії набували своєрідного національного забарвлення і проникали навіть у селянський побут.

Національна специфіка українського вбрання найповніше була представлена у селянському одязі, він і стає народним. Український народний костюм, не маючи єдиного загальнонаціонального зразку, побутовував як ціла низка регіональних комплексів та їх місцевих варіантів.

Загальнохарактерною рисою традиційного українського одягу та численних доповнень до нього є декоративна мальовничість, яка відбиває високий рівень культури виробництва матеріалів для одягу, створення його різноманітних форм, володіння багатьма видами й техніками опорядження та оздоблення. Водночас народному одягу притаманна значна варіативність.

Вирішальну роль у його розвитку мали етнічні традиції, які були стереотипізованою формою міжпоколінної передачі віковичного суспільнозначущого досвіду. Втілені в системі конструктивних засобів та прийомів декоративно-художнього оформлення одягу традиції еволюціонували у відповідності із соціально-економічним та історико-культурним розвитком суспільства.

У XIX ст. на всіх теренах України зберігається традиційне вбрання, сформоване в ансамблевий комплекс, – стрій. Попри всі спільні риси в окремих місцевостях помітні свої характерні особливості строю, що вирізняють його серед інших. Це виявляється у своєрідному колориті, зіставленні певних компонентів одягу, способах носіння його окремих деталей, прикрас.

Найбільш помітними були відмінності у костюмі, що побутував на Лівобережжі та Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі. Це ж стосується й традиційного одягу населення Подністров'я, Карпат, Полісся та Півдня України. Регіональною специфікою були позначені передусім матеріали для одягу; конструктивні, технологічні і декоративні прийоми його створення; способи виробництва окремих деталей: головних уборів, взуття, прикрас; колорит, техніка та мотиви орнаментики – особливо сорочок і поясного одягу, які майже до кінця XIX ст. зберігали давні локальні особливості, а також способи носіння і об'єднання всіх елементів одягу в повний, завершений комплекс вбрання [3, 4].

Колорит вбрання багатьох районів України був світлий, білий, збагачений яскравими кольорами вовняних плахт, запасок, поясів, вінків, червоного намиста й стрічок. Колорит з перевагою червоно-чорно-синього оздоблення характерний для Центрального Подніпров'я. Цікаві яскраво оздоблені багатою вишивкою сорочки Київщини, Черкащини. Сорочки Полтавщини в основному вишиті вирізуванням, мережкою, нитками білого або сірого кольору. На Поділлі та Буковині переважала червоно-чорна, жовта та синя вишивка. Заткані червоним сорочки Волині чудово поєднувалися з червоно-жовто-зеленими андараками та яскраво розшитими кусанами. При всій різноманітності крою, колористичних рішень, характерних для окремих районів України, дуже виразно виявляється підпорядкування окремих локальних видів одягу та оздоблення єдиному художньому ансамблю, характерному для українського народного одягу. Багато раціональних художніх рішень народного крою та оздоблення використовується у комплексах одягу, що сформувався на традиційній основі на Україні за роки Радянської влади. Ми маємо чудові зразки вбрання в різних районах нашої республіки, де органічно переплелися традиційні форми й декор з новими матеріалами.

У процесі історичного та культурного розвитку на Україні у кожній місцевості утворились характерні орнаментальні мотиви і композиції, найбільш улюблена і поширена колірна гама, специфічні техніки виконання.

В українській вишивці органічно співіснують рослинний і геометричний орнаменти. Геометричні мотиви, такі як ромб, розетки, хрестоподібні фігури, стали основою східнослов'янського узору.

Найпоширенішим є мотив ромба, який набуває різноманітних окреслень. Ускладнюється не тільки внутрішній простір, а й зовнішній контур. Ромб – один з найпопулярніших мотивів вишивки і ткацтва Волині, Поділля, Гуцульщини. У вишивці у відповідності із застосованою технікою він дає різноманітний художній ефект.

З інших орнаментальних мотивів геометричного плану в орнаменті української вишивки виділяються зіркоподібні і хрестовидні. Зіркоподібний мотив – це розетка, що складається з восьми витягнутих паралелограмів, з'єднаних попарно. Між парами існує невеличкий ромбоподібний просвіт. Цей мотив характерний для орнаментики Полтавщини, Київщини,

Чернігівщини. На Волині та Поліссі пари паралелограмів з'єднані разом. Розетка у вишивці Середнього Подніпров'я має назву «зірка» і найчастіше зустрічається в комбінації з мотивом «ключі». Дві зірки, розташовані поруч, на Полтавщині зветься «вітражи» [2].

Український національний одяг є яскравим, візуально фіксованим проявом самобутності нашої культури і становить один з найбільш рухомих її видів. Попри свою мінливість і легке сприйняття зовнішніх впливів, він накопичив значну етнокультурну інформацію, яка свідчить про набутий колективний досвід народу, його уявлення про світ, критерії поведінки, естетичні смаки, міжетнічні контакти. Так, традиційна багат шаровість українського жіночого вбрання – звичай вдягати декілька предметів одягу один поверх іншого, – сягає своїм корінням культури раннього середньовіччя. Багат шаровий принцип формування костюму проіснував аж до початку ХХ ст. Починаючи з другої половини ХІХ ст., дослідники відзначають появу в комплексах традиційного одягу українців нових видів вбрання, їх виникнення стало результатом поширення та освоєння народною творчістю досить дешевих фабричних тканин.

Трансформація традиційного одягу й перехід на одяг так званого загальноєвропейського типу в українському середовищі тривав декілька десятиріч. Основним протидіючим фактором виступили етнічні традиції, насамперед, традиційні норми та стереотипи поведінки. Прискорення цього процесу розпочалося лише з переходом на масовий промисловий випуск готового одягу і формуванням моделювання одягу як самостійної галузі.

Поширення досягнень професійної моди сприяло переходу більшості народів світу на одяг, у якому відчутно виявляється вплив єдиних стандартів та еталонів, вимог щодо якості та естетичного рівня виробів. Тому в умовах культури індустріально-урбаністичного типу серед українців, як і багатьох інших народів Європи та Північної Америки, комплекси традиційного одягу витіснили сучасні костюми – комплекси вбрання, більшість компонентів яких належить до так званого загальноєвропейського типу.

Професіоналізація виробництва сучасного одягу не лише викликала помітний відрив його розвитку від традицій народного одягу, а й значно звузила сферу побутування останніх. У творчому плані у сучасному моделюванні одягу набуває поширення фолькстиль. Українські художники-модельєри найчастіше звертаються до конструктивних та художньо-декоративних засобів, близьких до традиційних, а особливо їх стилізацій.

Фолькстиль належить до наймасовіших напрямків використання народного досвіду за умов масової стандартизації сучасного одягу і певною мірою сприяє подоланню негативних наслідків його промислового тиражування. Основні ознаки цього стилю – широке застосування натуральних тканин, багатоманітність прийомів поєднання окремих видів одягу, простота крою тощо – відкривають можливість кожному виявляти свої здібності, втілювати індивідуальні смаки й уподобання у творенні

костюма, виборі варіантів поєднання його компонентів. Сучасний одяг, у якому використані народні мотиви, має відповідати таким вимогам :

- предмети одягу повинні передавати характер народного крою, видів оздоблення тощо;

- одяг має відповідати вимогам, які висуваються до нього;

- одяг за народними мотивами повинен інтерпретувати та пропагувати народні традиції, відображати самостійне бачення народного стилю.

У сучасному одязі використовують чимало елементів народного одягу: зборки, складки, рельєфи, заціпи, крій рукава, оформлення вирізу горловини тощо. Застосування елементів народного одягу у створенні сучасного залежить від його призначення. У моделюванні ділового одягу зустрічаємо лише окремі елементи крою, загальний характер форми та строкати, картаті, набивні тканини з фольклорним рисунком.

Сучасним майстрам притаманна творча інтерпретація основних принципів народного одягу, функціонального призначення виробу, його зв'язку з матеріалом, технікою виконання традиційних прийомів оздоблення. Орнамент, колористика, вишивка, мереживо, конструктивні форми народного одягу знаходять відображення в сучасному мистецтві моделювання костюма, своєрідному й неповторному в кожній країні. І це не просте відображення, повтор минулих форм, його пропорцій і кольорових сполучень, а творча спадковість прогресивних традицій у вбранні з врахуванням сучасного рівня розвитку промисловості, техніки й нового, принципово відмінного від минулого побуту українського народу [3].

У кінці XVIII – на поч. XIX ст. звернення до форм селянського костюма, введення його елементів в міський одяг було ознакою демократичних переконань, революційним символом.

XIX ст. характеризується підйомом національної самосвідомості народів Європи. Національна ідея стала ідейною основою боротьби народів за відновлення або утворення національних держав, за національний суверенітет, розвиток національних культур. Література, образотворче, ужиткове мистецтво звернулись до зразків, форм народної культури, що знайшло свій вияв і у сфері костюма.

З другої половини XIX ст. відзначаємо розгортання діяльності демократичної інтелігенції щодо відродження народного костюма. Ідеї революційного демократизму в більшості країн Європи поєднувались з народництвом. Носіння традиційного народного одягу поєднувалось з вірністю високим національним ідеалам. Підйом національної самосвідомості проявляється у відродженні народного костюма, підвищенні його престижності, значимості. Він виступає символом національних переконань, патріотичних почуттів.

У XX ст. запровадження в моду елементів національного одягу також зберігало виразний ідеологічний зміст, було проявом акцептації національної приналежності, вірності національним цінностям, традиціям, ідеалам.

Висновки: з давніх часів народний костюм задовольняв не лише матеріальні, а й духовні потреби людини. Розвиток українського костюма відбувався у тісному зв'язку з іншими культурами, особливо зазнавши впливу народів, з якими межує Україна. Тому окремим регіонам притаманні свої особливості носіння одягу, крою та його оздоблення. В період Гетьманщини складається той тип костюму, який набуває статусу національного, який репрезентує всю державу та служить символом соборності та незалежності українського народу. Народний одяг відзначається простотою форм, багатством та різноманітністю прикрас, насиченим колоритом, тому становить гарний зразок для наслідування та відображення народних мотивів у розвитку сучасного костюма. Використання мотивів українського народного костюма в сучасному дизайні одягу являє собою відродження національних ідей та національної приналежності.

Література:

1. Васіна З. Український літопис вбрання. Т. 2: XIII – початок XX ст. – К.: Мистецтво, 2006.
2. Кара-Васильєва Т., Чорноморець А. Українська вишивка. – К.: Либідь, 2002.
3. Наулко В. І., Артюх Л. Ф. Горленко В. Ф. та ін. Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1991.
4. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996.
5. Павлюк С. П. Українське народознавство. – К.: Знання, 2004.

Надійшла до редакції 26.03.2009